

گونه‌شناسی سفال‌های دوره‌ی ساسانی شهرستان دهلران

(مورد مطالعه: مناطق زرین‌آباد و میمه) امیرخانم‌رادی^۱

چکیده

شناخت سفال ساسانی در مناطق مختلف ایران همواره با نواقص و کمبودهای فراوانی رو به رو بوده است. دهلران، نیز به مانند بسیاری از مناطق ایران علی‌رغم بررسی‌های گسترده اطلاعات چندانی از وضعیت و گونه‌های سفالی دوره‌ی ساسانی آن در دسترس نیست^۲ به همین دلیل سفال‌های ساسانی که طی بازدید سال ۱۳۹۴ از بخش زرین‌آباد و میمه در منطقه‌ی کوهستانی شمال غربی دهلران جمع‌آوری شده بود در این نوشتار مورد طبقه‌بندی و گونه‌شناسی قرار گرفته و با دیگر محوطه‌های شاخص دوره‌ی ساسانی مقایسه شده است. بر همین اساس مشاهده می‌شود که گونه‌های سفال ساسانی در بخش شمال غربی دهلران علی‌رغم محلی بودن دارای شباهت‌ها و همچنین تفاوت‌هایی جزئی با نمونه‌های هم‌دوره در غرب و جنوب غرب ایران است. به طور کلی می‌توان از رهگذر مقایسه سفال‌ها؛ منطقه مورد مطالعه را بخشی از حوزه فرهنگی غرب ایران در دوره‌ی ساسانی دانست که از نظر هنر سفالگری در ارتباط نزدیک به مناطق جنوب غربی ایران به ویژه از نظر آرایه‌های تزئینی است.

واژگان کلیدی: دهلران، کلاته، گونه‌شناسی، زرین‌آباد، میمه، تخت سلیمان.

---

^۱ - دانش‌آموخته‌ی ارشد باستان‌شناسی دوران تاریخی دانشگاه بوعلی سینا همدان

مقدمه

بررسی‌های باستان‌شناسی نشان می‌دهد، بیشتر کاوش‌های گسترده‌ی شهرستان دهلران، عمدتاً بر روی تپه‌های پیش از تاریخی صورت گرفته است. بررسی باستان‌شناسی دشت دهلران به سرپرستی جیمز نیلی و با همکاری هنری رایت به منظور دست‌یابی به وضعیت کاملی از شرایط سکونت و الگوی‌های استقرار از جمله این تلاش‌ها بوده که در جهت شناخت و تاریخ‌گذاری بهتر سیستم آبرسانی طی دوران مختلف صورت گرفته که تا کنون دو جلد کتاب یکی با عنوان استقرارهای اولیه و آبرسانی در دشت دهلران مربوط به پیش از تاریخ تا اواسط هزاره‌ی سوم ق.م و دومی با عنوان استقرارهای ایلامی و هخامنشی منتشر شده است (نیلی و رایت، ۱۳۹۶، ۱۳۹۶).

مجلد سوم که عمدتاً به دوره‌ی ساسانی و اسلامی می‌پردازد تاکنون منتشر نشده؛ اما نیلی در مقالات متعددی به سیستم آبرسانی و الگوهای استقرارهای ساسانی و اسلامی در دشت دهلران (Neely, 2016, 2011, 1974) پرداخته است. با این حال تاکنون از این بررسی‌ها مقاله‌ی مستقلی در زمینه‌ی گونه‌شناسی و فرم سفال‌های این دوره منتشر نشده است. تنها مطالعات جدی صورت گرفته بر روی سفال‌های ساسانی و اوایل اسلامی حاصل از این بررسی‌ها مطالعات آزمایشگاهی و شیمیایی بر روی مواد و تکنولوژی سفال لعاب‌دار ساسانی و اوایل اسلام در دهلران است (Hill and et al, 2004) و بررسی سفال‌های بدون لعاب شهر ساسانی - اسلامی کلاته (Dulaney, 1975) در دشت دهلران است. دوره‌ی ساسانی یکی از مهم‌ترین دوره‌های سکونت شهرستان دهلران است که محوطه‌های فراوانی طی بازدید و بررسی‌های باستان‌شناسی در دشت‌های گرمسیری جنوب (Neely, 2016: 239) و بخش کوهستانی شمال غربی دهلران در منطقه‌ی زرین‌آباد و

میمه (خانمرادی، ۱۳۹۴) گزارش شده است که مجموعه‌های سفالی گردآوری شده حاصل از این بررسی‌های سطحی تاکنون منتشر نشده است^۳ از طرف دیگر در دهلران محوطه‌ی کلیدی از دوره‌ی ساسانی مورد کاوش قرار نگرفته تا بتوان براساس یک تاریخ‌گذاری مطمئن و به کمک اطلاعات لایه‌نگاشتی به شناخت کاملی از سفال‌های این دوره دست یافت در این محدوده تنها در کاوش‌های تپه‌ی فرخ‌آباد مجموعه‌ی کوچکی از سفال‌های اوایل دوره‌ی ساسانی (نیلی و رایت، ۱۳۹۶: ۱۴۱) بدست آمده است که برای شناخت و دست‌یابی به درک روشنی از وضعیت سفال‌های ساسانی منطقه ناکافی به نظر می‌رسد. به همین دلیل شناسایی سفال‌های محوطه‌های ساسانی منطقه با مشکلات فراوانی رو به رو است.

همچنین محلی بودن سفال‌های ساسانی در مناطق مختلف نیز بر مشکلات بررسی سفال ساسانی افزوده است به طوری که به سختی می‌توان سفال‌های ساسانی را از دوره‌ی قبل و بعد از آن جدا کرد. چنین مشکلاتی را می‌توان در کاوش‌ها و بررسی‌های انجام شده در قصر ابونصر، شرق عربستان (حیبی و حیدری باباکمال، ۱۳۹۳: ۸۰)، ماه‌نشان زنجان (خسروزاده و عالی، ۱۳۸۳: ۴۹) و همچنین بررسی‌های نیلی در اوایل دهه‌ی ۶۰ میلادی در دهلران (Neely, 2016: 249) نیز مشاهده کرد.

بنابراین با اطلاع از این مساله و اهمیت مطالعه‌ی داده‌های سفالی دوره‌ی ساسانی در این منطقه تلاش شده است تا مجموعه سطحی که طی بازدید سال ۱۳۹۴ در منطقه‌ی کوهستانی شمال غربی دهلران در دشت‌های میان کوهی زرین‌آباد و میمه گردآوری شده است را با هدف به دست آوردن شناختی نسبی از سفال‌های ساسانی شهرستان

---

^۳ البته هیل ضمن بررسی و آنالیز شیمیایی سفال‌های لعاب‌دار ساسانی و اسلامی دهلران طرح سفال‌های مورد مطالعه را منتشر کرده است (Hill, 2006).

دهلران و مقایسه‌ی یافته‌های سفالی این دوره با مناطق مختلف مورد بررسی، گونه‌شناسی و طبقه‌بندی قرار گیرند چرا که علی‌رغم کاستی‌های موجود برای درک درستی از سفال ساسانی در حوزه‌های فرهنگی مختلف، نخستین گام شناخت سفال ساسانی در سطوح محلی و منطقه‌ای است تا امکان مقایسه سفال در سطوح گسترده‌تر نیز فراهم گردد (محمدی‌فر و مترجم، ۱۳۹۰: ۸۰).

وضعیت زیست محیطی بخش زرین‌آباد و میمه (محدوده‌ی مورد مطالعه)

زرین‌آباد در ۷۶ کیلومتری شمال غربی دهلران با مرکزیت شهر پهله واقع شده است. میمه نیز در بخش کوهستانی دامنه‌های کبیرکوه و در مختصات ۴۶ درجه ۵۸ دقیقه طول جغرافیایی و ۳۳ درجه و ۱۳ دقیقه عرض شمالی با ارتفاع ۱۳۰۰ متر از سطح دریا قرار دارد ... (جغرافیای نیروهای مسلح، ۱۳۸۵: ۶۷ و ۷۵).

شمال‌غربی دهلران نسبت به دشت‌های پست جنوبی از منظر زیست محیطی تفاوت‌های آشکاری را نشان می‌دهد. مهم‌ترین تفاوت را می‌توان در ارتفاع بیش‌تر شمال‌غربی نسبت به دشت‌های جنوبی مشاهده کرد. مرتفع‌ترین ارتفاعات جنوبی شامل ارتفاعات سیاه‌کوه با ارتفاع ۱۳۹۱ متر در محدوده شهر دهلران که در ۱۶ کیلومتری شمال شرق مرکز شهرستان دهلران واقع شده است. همچنین دال‌کوه با ارتفاع ۶۲۷ متر در ۳۰ کیلومتری شمال مرکز شهرستان از مهم‌ترین ارتفاعات مناطق جنوبی محسوب می‌گردند (جغرافیای نیروهای مسلح، ۱۳۸۵: ۴۳) اما مهم‌ترین ارتفاعات بخش کوهستانی شمال‌غربی دشت دهلران شامل ارتفاعات کبیرکوه در ۱۵ کیلومتری شمال شهر پهله است که به صورت شمال‌غربی - جنوب شرقی کشیده شده است. بالاترین نقطه‌ی ارتفاعی در کل دشت دهلران معادل ۲۷۴۰ متر در این ارتفاعات واقع شده

است. از دیگر ارتفاعات مهم این منطقه ارتفاعات اناران است که مرز طبیعی بین دهلران، مهران و بخش زرین‌آباد را مشخص کرده است. ارتفاعات کلاوندی در ۵۸ کیلومتری شمال شرق شهر پهله با ارتفاع ۱۷۳۴ از دیگر کوه‌های منطقه محسوب می‌گردند (همان: ۴۳).

وجود کوه‌های نسبتاً مرتفع در منطقه‌ی شمال غربی دشت دهلران موجب پدید آمدن اقلیمی کاملاً متفاوت با مناطق جنوبی شده است؛ به طوری که میزان دمای کمتر، بارش بیشتر، جنگلی و کوهستانی بودن و منابع آبی گسترده‌تر را در این بخش فراهم آورده است (در این زمینه بنگرید به: خانمرادی، ۱۳۹۴: ۱۵-۳۵). لازم به ذکر است که رودخانه‌ی میمه یکی از رودهای مهم دشت‌های جنوبی دهلران از دامنه‌های کبیرکوه در نزدیکی شهر سراب میمه سرچشمه گرفته و پس از مشروب ساختن دو منطقه‌ی میمه و پهله، وارد دشت‌های جنوبی دهلران می‌شود و در نهایت نیز به خاک عراق وارد می‌گردد. رودخانه‌ی میمه در زرین‌آباد شریان حیاتی اصلی منطقه محسوب می‌گردد که دو شهر میمه و پهله به شدت به آن وابسته هستند. علاوه بر رودخانه‌ی میمه، رودخانه‌های کوچک دائم و فصلی به همراه چشمه‌های آب شیرین وجود دارد که بخش بسیار مهمی از منابع آبی منطقه و ساکنان آن را تامین می‌کند از همین رو بیشتر استقرارهای دوره‌های مختلف سکونت‌ی در این بخش نیز در حوزه‌ی رودخانه‌ی میمه یا شاخه‌های فرعی آن شکل گرفته‌اند.

روش نمونه‌گیری داده‌های پژوهش

در انجام این پژوهش طی یک بررسی و بازدید باستان‌شناسی از محوطه‌های منطقه از روش نمونه‌برداری تصادفی استفاده شده است. برای دست‌یابی به این مقصود ابتدا کل سطح تپه و یا محوطه‌ها مورد بررسی قرار گرفته و از کلیه‌ی مجموعه داده‌های فرهنگی

سفال) از کلیه دوره‌ها به صورت تصادفی نمونه‌برداری گردید. تعداد نمونه بر اساس مساحت محوطه و غنای مواد فرهنگی موجود در سطح محوطه جمع‌آوری شده است.

ویژگی‌های فنی سفال‌ها شمال غربی دهلران

اغلب مجموعه سفال‌های شمال‌غربی دشت دهلران را سفال‌های معمولی بدون لعاب تشکیل می‌دهد و گونه لعاب‌دار به ندرت در میان آن‌ها دیده می‌شود گونه‌های اندک لعاب‌دار منطقه اغلب مربوط به دوران اسلامی است با این وجود در برخی محوطه‌های دوران ساسانی نیز برخی تکه‌های سفال لعاب‌دار سبز دیده می‌شود که تعداد آن‌ها بسیار اندک است. خمیره‌ی سفال‌ها به رنگ‌های قرمز و نخودی است؛ اما گاهی نیز نارنجی و قهوه‌ای مایل به قرمز در میان مجموعه سفال‌ها دیده می‌شود. در استحکام بخشی سفال از شاموت کانی به صورت شن‌ریز (نرم) و درشت مخلوط به ماسه و خرده‌های آهک استفاده شده است. سفال‌ها همگی چرخ‌سازند؛ اما در بین آن‌ها تعداد اندکی دسته سفال دست‌ساز نیز مشاهده می‌شود. بیشتر سفال‌ها دارای پوشش نخودی و قرمز هستند و حرارت برای پخت سفال‌ها اغلب کافی بوده؛ اما با این وجود به دلیل از بین رفتن پوشش سطحی سفال‌ها دارای بافتی به شدت متخلخل هستند.

گونه‌شناسی و طبقه‌بندی سفال‌ها بر اساس فرم لبه‌ی ظروف (خمیره‌ها)

خمیره‌ها در شش فرم مختلف قابل تفکیک هستند.

۱- خمیره با لبه‌ی ضخیم متمایل به خارج: اغلب خمیره‌ها شامل گونه‌هایی با لبه ضخیم شده متمایل به خارج (جدول ۱ شماره ۱ تا ۴) است که نمونه‌ی مشابه آن از قلعه‌ی یزدگرد، ماه‌نشان، سیرم شاه بدست آمده است.

۲- لبه‌ی خمیده به داخل با لبه‌ی مضاعف (دوبل): (جدول ۱ شماره ۵ تا ۶) این فرم از گونه‌های رایج دوران اشکانی است که در دوران ساسانی نیز تداوم یافته است.

تعدادی از این گونه در میان مجموعه سفال‌های منطقه زرین‌آباد نیز دیده می‌شود. نمونه خمره‌هایی با لبه‌ی مضاعف از تخت سلیمان، قلعه‌ی یزدگرد، ماه‌نشان، سیرم‌شاه و بررسی محوطه‌های ساسانی سنقر و کلیایی گزارش شده است.

۳- **لبه‌ی دنداندار:** گونه‌ی دیگر از خمره دارای لبه‌های دنداندار و چند شیار بر روی لبه است (جدول ۱ شماره ۷ تا ۹) که از کاوش‌های قلعه‌ی یزدگرد، حاجی‌آباد، مجموعه سفال‌های سیرم‌شاه و همچنین از تنگه‌ی بهرام‌چوبین در دره‌شهر نمونه‌های آن بدست آمده است.

۴- **لبه تخت:** چهارمین فرم خمره‌ها را لبه‌های تخت متمایل به داخل با شیار در زیر لبه (جدول ۱ شماره ۱۰ تا ۱۲) تشکیل می‌دهد که نمونه‌های مشابه آن از کاوش‌های قلعه‌ی یزدگرد، حاجی‌آباد بدست آمده است.

۵- **لبه خمیده:** از گونه‌های کمتر متداول در میان خمره‌ها؛ می‌توان به لبه‌های ضخیم خمیده به خارج (جدول ۱ شماره ۱۳) اشاره کرد که نمونه قابل مقایسه آن از قلعه‌ی یزدگرد و تورنگ تپه گزارش شده است.

۶- **لبه تخت پهن:** لبه تخت پهن (جدول ۱ شماره ۱۴) از انواع متداول در میان خمره‌های دوره‌ی ساسانی است با این وجود تنها یک نمونه آن در میان مجموعه سفالی منطقه‌ی زرین‌آباد و میمه به دست آمده است.

جدول ۱- طرح فرم خمره‌ها

منبع قابل مقایسه	طرح	نوع لبه
<p>Keall and Keall, 1981, fig 8</p> <p>خسروزاده و عالی، ۱۳۸۴: ۷۰</p> <p>طرح ۱۸، ۱-۳</p> <p>محمدی‌فر و طهماسبی، ۱۳۹۳:</p> <p>۱۴۸ تصویر ۴۰</p>		<p>لبه ضخیم شده متمایل به بیرون</p>
<p>Keall and Keall, 1981, fig 10, no: 9-17</p> <p>خسروزاده و عالی، ۱۳۸۴: ۷۰</p> <p>طرح ۱۷ شماره ۱-۳</p> <p>محمدی‌فر و طهماسبی، ۱۳۹۳:</p> <p>۱۴۸ تصویر ۴۱</p> <p>ساریخانی و دیگران، ۱۳۹۵:</p> <p>۱۰۵ شکل ۲ طرح ۴-۵</p>		<p>لبه خمیده به داخل با لبه مضاعف</p>

<p>Keall and Keall, 1981, fig 12, no: 7-8 Azarnoush, 1994, fig 174, no 1-3 محمدی‌فر و طهماسبی، ۱۳۹۳: تصویر ۳۷ طرح ۱ محمدی و دیگران، ۱۳۹۳: ۹۳ طرح شماره ۲</p>		<p>لبه دندان‌دار و چند شیار بر روی لبه</p>
<p>Keall and Keall, 1981, fig, 13, no: 30-31 Azarnoush, 1994, fig 18 8, no: c خسروزاده و عالی، ۱۳۸۴: ۵۹ طرح ۱-۲ و ۴</p>		<p>لبه تخت مایل به داخل با شیاری در زیر لبه</p>
<p>Keall and Keall, 1981, fig 9, no 28 Lecomte, 1987, pl, 53, no: 9</p>		<p>لبه ضخیم خمیده به خارج</p>
<p>لک‌پور، ۱۳۸۹: ۵۷۰ طرح ۱۶ (شماره ۸۶)</p>		<p>لبه تخت پهن</p>

فرم لبه‌ی کوزه‌ها

کوزه‌ها متنوع‌ترین و فراوان‌ترین گونه‌های سفالی در میان دیگر سفال‌های منطقه‌ی شمال‌غرب دهلران را شامل می‌شوند که به دو گروه گردن‌دار و بدون گردن قابل تفکیک هستند. اما از نظر فرم لبه بسیار متنوع هستند.

۱- **لبه ساده گرد شده به بیرون:** رایج‌ترین و شاخص‌ترین فرم لبه‌ی کوزه‌های دوره‌ی ساسانی منطقه لبه گرد شده متمایل به بیرون است (جدول ۲ شماره ۱ تا ۵) که نمونه‌های مشابه آن در میان مجموعه سفال‌های تورنگ تپه و ماه‌نشان و سفال‌های ساسانی گرگان دیده می‌شود.

۲- **لبه تخت یا گرد:** گونه‌ی دیگر دارای گردن‌هی خمیده به داخل با لبه‌ی تخت یا گرد متمایل به بیرون است (جدول ۲ شماره ۶-۸) که نمونه‌های مشابه آن از قلعه‌ی یزدگرد، تورنگ تپه و راس‌الخیمه بدست آمده است.

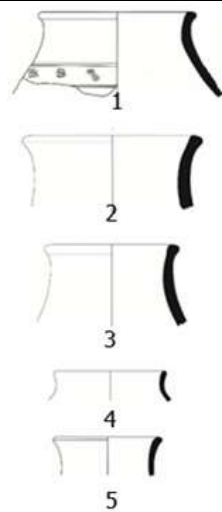
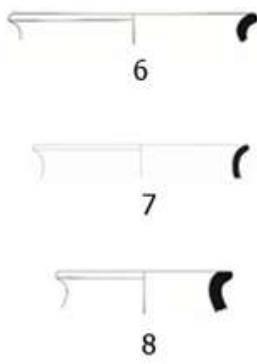
۳- **لبه تخت ساده:** از دیگر فرم‌های لبه مربوط به کوزه‌ها در شمال‌غربی دهلران می‌توان به کوزه‌هایی با لبه‌ی تخت ساده (جدول ۲ شماره ۹ تا ۱۱) اشاره کرد که نمونه‌های مشابه آن در مجموعه سفال‌های بدست آمده از قلعه‌ی یزدگرد، تورنگ تپه، سیرم شاه قرار دارد.

۴- **لبه تخت خمیده و لبه تخت پهن:** همچنین کوزه‌هایی با لبه‌ی تخت خمیده به خارج (جدول ۲-۵ شماره ۱۲) و کوزه‌هایی با لبه‌ی تخت پهن متمایل به خارج (جدول ۲ شماره ۱۳) از دیگر فرم موجود در بین کوزه‌هاست که نمونه‌های قابل مقایسه‌ی آن در میان مجموعه سفال‌های قلعه‌ی یزدگرد و سیرم شاه وجود دارد.

۵- **لبه بادامی شکل:** نمونه قابل مقایسه با (جدول ۲ شماره ۱۴ تا ۱۵) این فرم که دارای لبه‌ای به شکل بادام متمایل به خارج است از قلعه‌ی یزدگرد و بررسی محوطه‌های ساسانی خمین گزارش شده است.

- ۶- **لبه پیکانی شکل:** کوزه‌هایی با لبه پیکانی شکل متمایل به بیرون (جدول ۲ شماره ۱۶ تا ۱۷) از قلعه‌ی یزدگرد، ماه‌نشان، محوطه‌های ساسانی فارسان گزارش شده است.
- ۷- **بدنه ایستاده با لبه‌ی ضخیم شده:** از نمونه‌های دیگر کوزه‌ها می‌توان به کوزه‌هایی با بدنه ایستاده و لبه ضخیم شده به خارج (جدول ۲ شماره ۱۸ تا ۱۹) اشاره کرد که چنین لبه‌ای در میان دیگرها نیز رایج است نمونه‌ی قابل مقایسه‌ی این لبه از حاجی‌آباد بدست آمده است.
- ۸- **بدنه زاویه‌دار با لبه‌ی برگشته به بیرون:** در میان سفال‌های شمال غرب دشت دهلران کوزه‌هایی با بدنه‌ی زاویه‌دار و لبه برگشته به خارج (جدول ۲ شماره ۲۰ تا ۲۱) دیده می‌شود که نمونه‌ی قابل مقایسه‌ی آن از قلعه‌ی یزدگرد، ماه‌نشان، سیرم شاه و تورنگ تپه بدست آمده است.

جدول ۲- طرح فرم کوزه‌ها

منبع قابل مقایسه	طرح	نوع فرم
Lecomte, 1987, pl 44, no: 2-4, 7, 8 خسروزاده و عالی، ۱۳۸۴: ۶۰ طرح ۷ شماره ۱ تا ۵ حبیبی و حیدری بابا کمال، ۱۳۹۳: شکل ۶ طرح ۴-۵ Priestman, 2013: 481, n o: g-i Priestman, 2013, 492, fi g 18: 27		لبه گرد شده متمایل به بیرون
Kaell and Keall, 1981, fig 13, 26- 29, fig 14, no: 14 Lecomte, 1987, pl 43, n o: 12 Kennet, 2004, fig 38, no : 1 Priestman, 2013: 484, no: b, c Azarnoush, 1994, fig 174, no: m		گردنه خمیده به داخل با لبه تخت یا گرد متمایل به بیرون

<p>Keall and Keall, 1981, fig 11, no: 3 Whitcomb, 1985, fig 47, no: f-g Lecomte, 1987, pl 57, no: 2 محمدی‌فر و طهماسبی، ۱۳۹۳ تصویر ۱۲</p>		<p>لبه تخت</p>
<p>Keall and Keall, 1981, fig 13, no: 3-34</p>		<p>لبه تخت خمیده متمایل به بیرون</p>
<p>محمدی‌فر و طهماسبی، ۱۳۹۳: ۱۴۳ تصویر ۲۲</p>		<p>لبه تخت پهن متمایل به خارج</p>
<p>Keall and Keall, 1981, fig, 19, no: 19 موسوی‌نیا و باصفا، ۱۳۹۳: تصویر ۴- طرح 7.a</p>		<p>لبه بادامی شکل</p>
<p>Keall and Keall, 1981, fig 12, no: 1</p>		<p>لبه پیکانی شکل</p>

Azarnoush,1994,fig18 9,no:i,j حبیبی و حیدری بابا کمال، ۱۳۹۳: شکل ۷ طرح ۲		بدنه ایستاده و لبه ضخیم شده به خارج
Keall and Keall,1981: fig,16,no:34 خسروزاده و عالی، ۱۳۸۴: ۵۹ طرح ۶ شماره ۶		بدنه زاویه- دار و لبه برگشته به خارج

فرم لبه‌ی کاسه‌ها

کاسه‌ها به لحاظ فرم و شکل لبه، گونه‌های متعددی را شامل می‌شوند

۱- **لبه تخت ضخیم**: کاسه‌هایی با لبه‌ی تخت ضخیم متمایل به بیرون (جدول ۳ شماره ۱-۳) مشابه نمونه‌هایی از قلعه‌ی یزدگرد، حاجی‌آباد، تورنگ تپه، بیشاپور و داراب‌گرد است.

۲- **لبه اریب**: شاخص‌ترین گونه کاسه را نیز کاسه‌هایی با لبه اریب به بیرون (جدول ۳ شماره ۴ تا ۶) تشکیل می‌دهد که با نمونه‌های حاجی‌آباد، تورنگ تپه، ماه‌نشان و سیرم شاه قابل مقایسه است.

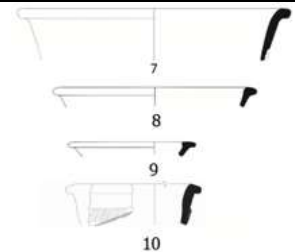
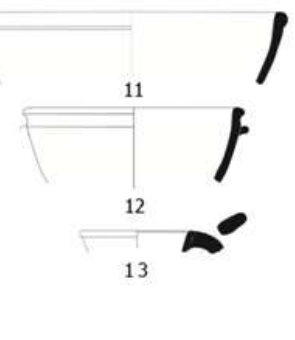

۳- **لبه پهن تخت**: گونه دیگر را کاسه‌هایی با لبه‌ای پهن تخت تشکیل می‌دهد (جدول ۳ شماره ۷ تا ۱۰) که با نمونه‌ی تورنگ تپه و سیرم شاه قابل مقایسه هستند.

۴- **لبه گرد شده:** همچنین کاسه‌هایی با لبه‌ی گرد شده به بیرون با شیاری در زیر لبه (جدول ۳- شماره ۱۱-۱۳) که عموماً با سفال‌های قلعه‌ی یزدگرد، تورنگ تپه، ماه نشان و سیرم شاه با اندک تفاوت‌هایی قابل مقایسه هستند.

۵- **لبه ایستاده ساده:** آخرین گونه از فرم لبه‌های مربوط به کاسه‌ها را لبه‌های ایستاده ساده (جدول ۳ شماره ۱۴-۱۵) تشکیل می‌دهد که با سفال‌های بدست آمده از قلعه‌ی یزدگرد و ماه نشان قابل مقایسه‌اند.

جدول ۳- طرح فرم کاسه‌ها

منبع قابل مقایسه	طرح	نوع فرم
Keall and Keall, 1981, fig 18, no: 15, 2 Lecomte, 1987, pl 42, no: 6 Azarnosh, 1994, fig 171, no: k امیری، ۱۳۹۱: ۱۵۰ طرح شماره DR11		لبه تخت ضخیم متماثل به بیرون
Lecomte, 1987, pl 42, 10-12 Azarnoush, 1994, fig 171, no: d محمدی‌فر و طهماسبی، ۱۳۹۳: تصویر ۳۹ خسروزاده و عالی، ۱۳۸۴: ۶۴ طرح شماره ۸		لبه اریب به بیرون

Lecomte, 1987, pl42, no: 8 محمدی‌فر و طهماسبی، ۱۳۹۳: ۱۴۳ تصویر ۲۲		لبه پهن تخت
Keall and Keall, 1981, fig 17, no: 11, 17, 18 Lecomte, 1987, pl42, no: 5 محمدی‌فر و طهماسبی، ۱۳۹۳: ۱۳۹ تصویر ۸ طرح شماره ۲ خسروزاده و عالی، ۱۳۸۴: ۶۶ طرح شماره ۹		لبه گرد شده به بیرون با شیاری در زیر لبه
Keall and Keall, 1981, fig 14, no: 23-31 خسروزاده و عالی، ۱۳۸۴: ۵۸ طرح شماره ۶		لبه‌های ایستاده ساده

فرم بشقاب

کمترین گونه‌ی سفالی در میان مجموعه سفال‌های جمع‌آوری شده از منطقه شمال غرب دشت دهلران را بشقاب‌ها تشکیل می‌دهند که شامل:

۱- **لبه اریب:** بشقاب با لبه اریب به بیرون (جدول ۴ شماره ۱) که در اغلب فرم کاسه‌ها نیز دیده می‌شود.

۲- **لبه گرد ساده:** بشقاب با لبه گرد ساده (جدول ۴ شماره ۲) که نمونه قابل مقایسه آن با تفاوت‌هایی جزئی از سیرم شاه به دست آمده است.

جدول ۴- طرح فرم بشقاب‌ها

نوع فرم	طرح	منبع قابل مقایسه
لبه اریب به بیرون		
لبه گرد ساده		محمدی‌فر و طهماسبی، ۱۳۹۳: ۱۴۰ تصویر ۹ طرح شماره ۱

فرم دیگ و دیگچه

دیگ‌های موجود در مجموعه سفال‌های بخش زرین‌آباد تنوع چندانی به لحاظ فرم ندارند.

۱- **لبه سه گوش:** بیشترین گونه را دیگ‌های با بدنه‌ی قائم و لبه‌ی سه گوش با شیاری در زیر لبه (جدول ۵ شماره ۱ تا ۲) تشکیل می‌دهد که نمونه‌های نزدیک و قابل مقایسه‌ای به لحاظ فرم لبه در میان مجموعه سفال‌های قلعه‌ی یزدگرد و حاجی‌آباد دارد.

۲- **لبه مثلثی با بدنه‌ی متمایل به داخل (عصا شکل):** از دیگر گونه‌های دیگ‌ها می‌توان به دیگ‌هایی با بدنه‌ی متمایل به داخل و لبه‌ی مثلثی برگشته به خارج (عصا شکل) (جدول ۵ شماره ۳ تا ۴) اشاره کرد که نمونه‌های آن از قلعه‌ی یزدگرد و با تفاوت‌هایی در تورنگ تپه بدست آمده است.

۳- **لبه ایستاده پهن:** دیگ‌های با لبه‌ی ایستاده پهن متمایل به خارج (جدول ۵ شماره ۵) از نمونه‌های کمتر متداول است که از لبه‌ی پهن آن می‌توان به عنوان دسته نیز استفاده کرد. نمونه‌ی مشابه آن از حاجی‌آباد و قلعه‌ی سیرم شاه گزارش شده است.

۴- لبه پخ: آخرین گونه‌ی این مجموعه را نیز دیگ‌هایی با بدنه‌ی متمایل به داخل با لبه‌ی پخ شده (جدو ۵ شماره ۶) تشکیل می‌دهد که نمونه‌ی آن از حاجی‌آباد گزارش شده است.

(جدول ۵- طرح فرم دیگ و دیگچه‌ها)

منبع قابل مقایسه	طرح	نوع فرم
Keall and Keall, 1981, fig 18, no: 1-3 Azarnoush, 1994, fig 184, no: e		لبه ایستاده سه گوش با شیاری در زیر لبه
Keall and Keall, 1981, fig 16, no: 27 Lecomte, 1987, pl 47, no: 2-4		لبه سه گوش متمایل به خارج (عصا شکل)
Azarnoush, 1994, fig 190, no: c محمدی‌فر و طهماسبی، ۱۳۹۳: ۱۴۳ تصویر ۲۲ طرح شماره ۲		لبه پهن تخت متمایل به خارج
Azarnoush, 1994, fig 190, no: d		بدنه متمایل به داخل با لبه پخ شده

طبقه‌بندی بر اساس فرم دسته

دسته‌ها به دو گروه قابل تقسیم هستند:

- ۱- **دسته‌های حلقوی:** (جدول ۶ شماره ۱ تا ۴) این نوع دسته که بیشترین تعداد را در میان مجموعه دسته‌ها به خود اختصاص داده است در اغلب محوطه‌های ساسانی با تفاوت‌های جزئی دیده می‌شود نمونه مشابه آن را می‌توان در قلعه سیرم شاه دید.
- ۲- **دسته دکمه‌ای:** (جدول ۶ شماره ۵) تنها یک نمونه آن در میان مجموعه سفالی بدست آمد است که نمونه‌ی مشابه آن از قلعه‌ی سیرم شاه گزارش شده است.

جدول ۶- طرح فرم دسته‌ها

منبع قابل مقایسه	طرح	نوع فرم
<p>محمدی فرو طهماسبی، ۱۳۹۳: ۱۴۵ تصویر ۲۷</p>		<p>دسته حلقوی</p>
<p>محمدی فرو طهماسبی، ۱۳۹۳: ۱۴۵ تصویر ۲۸</p>		<p>دسته دکمه‌ای</p>

طبقه‌بندی بر اساس فرم کف

کف‌ها نیز به ۳ گروه قابل تفکیک هستند:

۳- **کف‌های تخت:** (جدول ۷ شماره ۱ تا ۲) نمونه‌های آن از اغلب محوطه‌ها همچون

قلعه یزدگرد، حاجی آباد، قصر ابونصر، تورنگ تپه و سیرم شاه گزارش شده است.

۲- **کف‌های دیسکی شکل:** (جدول ۷ شماره ۳ تا ۴) تعداد آن‌ها نسبت به انواع دیگر

کمتر است و نمونه‌های قابل مقایسه‌ی آن در مجموعه قلعه‌ی یزدگرد و سیرم شاه قرار دارد.

۳- **کف مخروطی:** آخرین گروه از کف‌ها را پایه‌های مخروطی شکلی (جدول ۷

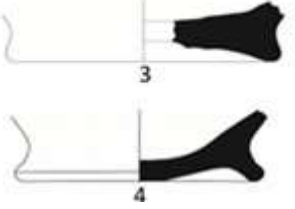
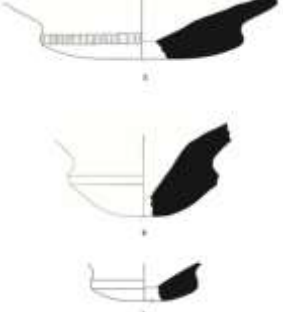
شماره ۵ تا ۷) تشکیل می‌دهد که مربوط به بخش مرکزی کف خمره‌های بزرگ است. این نوع از پایه‌ها جهت تثبیت خمره‌های بزرگ داخل زمین ساخته شده‌اند.

(لک‌پور، ۱۳۸۹: ۴۴۱) نمونه‌های قابل مقایسه‌ی آن از دره‌شهر (لک‌پور، ۱۳۸۹: ۵۷۳

طرح ۹۸-۹۹) و همچنین از بررسی و کاوش‌های محوطه‌ی ساسانی گنبد جهانگیر در ایوان غرب (امان‌اللهی ۱۳۹۴) به تعداد فراوان بدست آمده است با این تفاوت که در

یک نمونه از این پایه‌ها در شمال غرب دشت دهلران تزئیناتی به صورت کنده فشاری خطی دیده می‌شود (جدول ۷ شماره ۵).

جدول ۷- طرح فرم کفها

منبع قابل مقایسه	طرح	نوع فرم
<p>Keall and Keall, 1981, fig20, no:37 Azarnosh, 1994, fig181, no: ab, ac, ad, ag, af Whitcomb, 1985, fig17, no: a-e Lecomte, 1987, pl66, no: 1-2 محمدی فر و طهماسبی، ۱۳۹۳: ۱۴۴ تصویر ۳۴</p>		<p>کف تخت</p>
<p>Keall and Keall, 1981, fig20, no:35 محمدی فر و طهماسبی، ۱۳۹۳: ۱۴۴ تصویر ۲۵</p>		<p>کف دیسکی شکل</p>
<p>لک پور، ۱۳۸۹: ۵۷۳ طرح ۹۹-۹۸ امان الهی، ۱۳۹۴: ۴۵ طرح ۲۷</p>		<p>کف خمیرهها</p>

طبقه‌بندی براساس نقوش

- تزیینات سفال‌های ساسانی مجموعه شمال‌غربی دهلران شامل ۷ شیوه تزیین است:
- ۱- **تزیین طنابی انگشتی (جدول ۸ شماره ۴ تا ۵):** نمونه‌های مشابه آن در مجموعه سفال‌های قلعه‌ی یزدگرد و سیرم‌شاه دیده می‌شود. این تزیین از جمله رایج‌ترین تزیینات سفال‌های ساسانی در پهنه‌ی شاهنشاهی محسوب می‌گردد.
  - ۲- **تزیین طنابی خطی (جدول ۸ شماره ۱۰ تا ۵):** شکل دیگر تزیینات سفال‌ها را شامل می‌شود که نسبت به انواع دیگر تزیین تعداد بیشتری را به خود اختصاص داده است. نمونه‌های قابل مقایسه با این تزیین از قلعه‌ی یزدگرد، سیرم‌شاه و جولیان آبدانان و دیگر محوطه‌های ساسانی گزارش شده است.
  - ۳- **تزیین کننده با خطوط مواج (جدول ۸ شماره ۱۴ تا ۱۱):** این شیوه تزیین نیز از اغلب محوطه‌های ساسانی همچون قلعه‌ی یزدگرد، حاجی‌آباد، ملیان، قصر ابونصر، تورنگ تپه، ماه‌نشان بیشاپور، سر مشهد، داربگرد، شهر گور و سیرم‌شاه، گرگان، خمین بدست آمده است.
  - ۴- **تزیین کننده هندسی (جدول ۸ شماره ۱۷ تا ۱۵):** دارای نمونه‌های مشابه از قلعه‌ی یزدگرد، حاجی‌آباد، ماه‌نشان، سیرم‌شاه و جولیان است.
  - ۵- **تزیین کننده با شیار ریز (جدول ۸ شماره ۱۸ تا ۲۰):** در تعداد کمی از سفال‌های منطقه دیده می‌شود. نمونه‌های متعددی از این نوع تزیین از تورنگ تپه، دره‌شهر، داراب‌گرد و سر مشهد نیز گزارش شده است.
  - ۶- **تزیین فلسی (جدول ۸ شماره ۲۳ تا ۲۱):** تزیینی رایجی در در حوزه‌ی غربی شاهنشاهی ساسانی است که در محوطه‌های سرگنداب، دره‌شهر، سیرم‌شاه و کنگاور قابل مشاهده شده است.

۷- تزئین استامپی (جدول ۸ شماره ۲۴): تنها در یک مورد به شکل دواير متحدالمركز در میان سفال‌های منطقه‌ی شمال غرب دهلران دیده می‌شود و به نظر می‌رسد تزئین چندان مرسومی در منطقه نبوده است. نمونه‌های مشابه تزئین استامپی منطقه از قلعه‌ی یزدگرد، سرگنداب، سیرم شاه و دره‌شهر بدست آمده است.

جدول ۸- نقوش سفال‌های منطقه شمال غرب دشت دهلران

منبع قابل مقایسه	طرح	نوع تزئین
Keall and Keall, 1981, fig27, no: 1-3, 7-12 محمّدی‌فر و طهماسبی، ۱۳۹۳: ۱۴۷ تصویر ۳۷		تزئین طنابی انگشتی

<p>Keall and Keall, 1981, 28, no: 20 محمدی فر و طهماسبی، ۱۳۹۳: ۱۴۷ تصویر ۳۶ محمدی فر و مترجم، ۱۳۹۰: ۸۱ طرح شماره ۲</p>		<p>ترتیب طنابی خطی</p>
---	--	--

<p>Keall and Keall, 1981, 28, no: 20 Azarnosh, 1994, fig 180, no: i, u, v, x Alden 1, 1987, fig 5, no: 6-12 Whitcomb, 1985, fig 18, no: d, i, j Lecomte, 1987, pl 64, no: 2- 3, pl 65, no: 2, pl 67, no: 9, pl 6 9, no: 3, pl 70, no: 3 خسروزاده و عالی، ۱۳۸۴: ۶۵ طرح ۶ محمدی‌فر و طهماسبی، ۱۳۹۳: ۱۴۶ تصویر ۳۳</p>		<p>ترتیب کنده با خطوط مواج</p>
<p>Keall and Keall, 1981, fig 25, no: 9- 13, fig 15, no: 26, fig 28, no: 2 0 Azarnosh, 1994, fig 180, no: a, g, k, w, y, z محمدی‌فر و طهماسبی، ۱۳۹۳: ۱۴۶ تصویر ۳۲ محمدی‌فر و مترجم، ۱۳۹۰: ۸۱ طرح شماره ۱۵ خسروزاده و عالی، ۱۳۸۴: ۶۵ طرح شماره ۹ و ۶</p>		<p>ترتیب کنده هندسی</p>

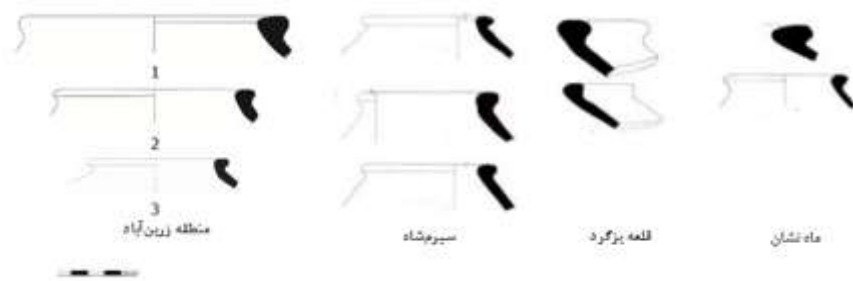
<p>Keall and Keall,1981,fig27,no:27-35 Azarnosh,1994,fig180,no:t محمدی فر و طهماسبی، ۱۳۹۳: ۱۴۷ تصویر ۳۴</p>		<p>ترئین کنده با شیار ریز</p>
<p>Mohammadifar,2012,fig:13 محمدی فر و طهماسبی، ۱۳۹۳: ۱۴۹ تصویر ۴۳ لک پور، ۱۳۸۹: ۵۷۳ طرح ۱۹ شماره ۱۰۲</p>		<p>ترئین فلسی</p>
<p>Keall and keall,1981,fig22.16 Mohammadifar,2012,fig13 لک پور، ۱۳۸۹: ۵۷۳ طرح ۱۹ شماره خسرو زاده و عالی، ۱۳۸۴: ۶۵ طرح شماره ۵</p>		<p>ترئین استامپی</p>

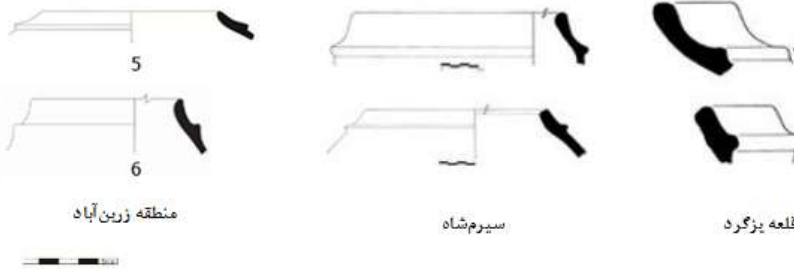
مقایسه‌ی تطبیقی سفال‌های شمال غرب دشت دهلران

براساس طبقه‌بندی و بررسی انجام شده بر روی سفال‌های متعلق به دوره‌ی ساسانی مشخص گردید که این سفال‌ها به لحاظ فرم ظروف دارای اشکال متنوعی به شکل خمره، کوزه، کاسه، بشقاب و دیگ و دیگچه در هستند این مجموعه‌ها به در نهایت با مناطق مختلف و محوطه‌های هم دوره مورد مقایسه و ارزیابی قرار گرفتند؛ اما برای درک بهتر میزان مشابهت‌ها و تفاوت گونه‌های مختلف سفالی تعدادی از سفالینه مورد مقایسه تطبیقی قرار گرفته‌اند.

بدنه‌های بزرگ که احتمالاً بخشی از خمره‌ها را نشان می‌دهد بر دارای برخی تزئینات افزوده طنابی انگشتی و خطی در قسمت میانی بدنه هستند. خمره‌ها بیشترین تشابه را با نمونه‌های از قلعه‌ی یزدگرد، دره‌شهر، سیرم شاه و ماه نشان در غرب و شمال غرب ایران دارند.

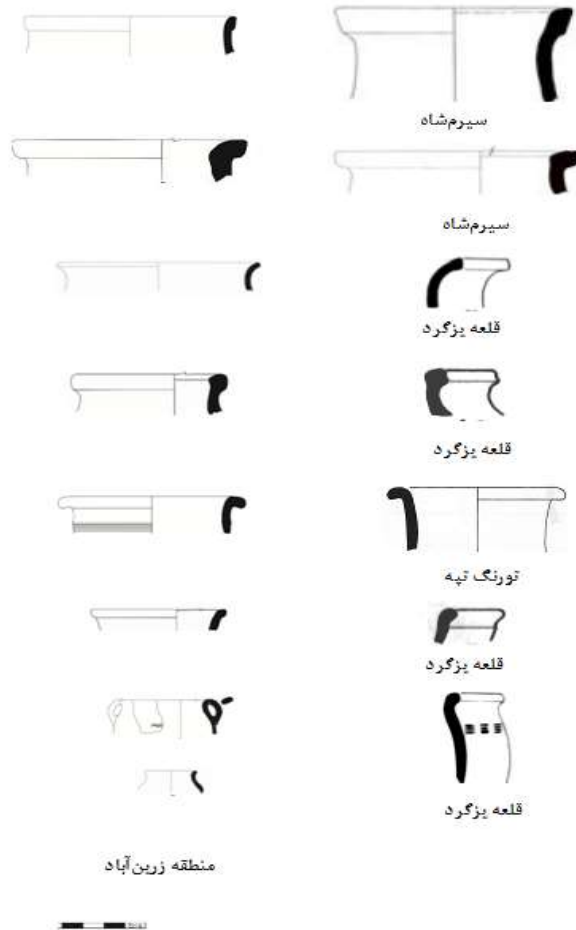
طرح ۱- مقایسه‌ی تطبیقی خمره‌ها با لبه‌ی ضخیم متمایل به بیرون

طرح ۲- مقایسه‌ی تطبیقی خمره‌ها با لبه‌ی مضاعف

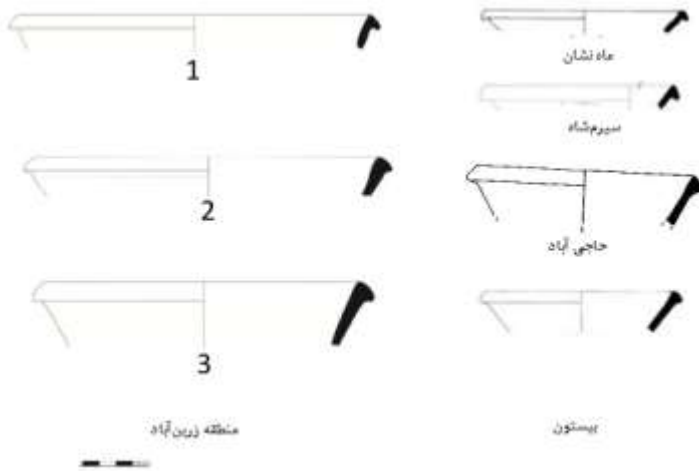
در بین مجموعه سفال‌ها کوزه‌ها متنوع‌ترین و رایج‌ترین شکل فرم ظروف را تشکیل می‌دهند که در مواردی با تزئینات افزوده نقوش کنده شیاردار نیز تزئین شده‌اند و به لحاظ فرم لبه تنوع بیشتری نسبت به سایر فرم ظروف داشته و نمونه‌های کاملاً مشابه‌ای از محوطه‌های قلعه‌ی یزدگرد، ماه‌نشان، سیرم‌شاه در حوزہ‌ی غرب و با محوطه‌های قصر ابونصر، در جنوب غرب و حتی تورنگک تپه در شمال شرق دارند.

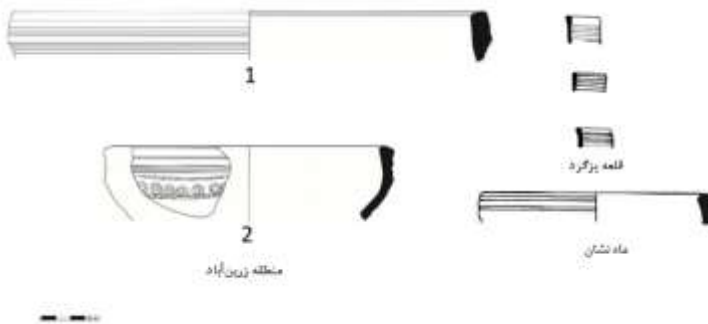
طرح ۳-: مقایسه‌ی تطبیقی کوزه‌ها

بارزترین فرم کاسه مربوط به کاسه با لبه‌ی اریب به خارج است و شامل کاسه‌های بزرگ دهانه باز و کاسه‌های نسبتاً کوچک است که در برخی موارد در بخش لبه و

قسمت‌های بالای بدنه که اغلب نیز مربوط به کاسه با لبه ساده ایستاده است دارای تزئین به صورت استامپی، افزوده و شیارهای عمیق و یا ریز بر روی لبه هستند.

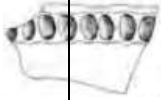

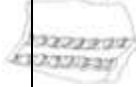

طرح-۴ مقایسه‌ی تطبیقی کاسه‌ها با لبه‌ی اریب

طرح ۵- مقایسه‌ی تطبیقی کاسه‌ها با لبه‌ی ایستاده ساده

در سفال‌های ساسانی شمال غرب دهلران ۷ شیوه‌ی تزئین شامل تزئینات طنابی انگشتی طنابی خطی، تزئین کنده با خطوط موج، تزئین کنده با شیار ریز، تزئین کنده با نقوش هندسی، فلسی و استامپی به کار رفته است که در اغلب محوطه‌های ساسانی غرب و جنوب غرب نیز دیده می‌شوند. بیشترین تشابه را با قلعه‌ی یزدگرد، محوطه‌ی سیرم شاه، دره‌شهر، جولیان، حاجی‌آباد و دیگر محوطه‌های ساسانی در جنوب غرب نشان می‌دهد. بیشترین نوع تزئین به ترتیب به سفال‌هایی با نقوش طنابی انگشتی و خطی و کمترین آن مربوط به تزئین استامپی است.

جدول ۹- مقایسه‌ی تطبیقی نقوش سفال‌ها

دره‌شهر	جولیان	حاجی‌آباد	سیرم شاه	قلعه‌ یزدگرد	زرین‌آباد
					
					
					
					

نتیجه‌گیری

نخستین گام در شناخت سفال‌سازانی بررسی ویژگی سفال‌های هر منطقه در این دوران است (محمدی‌فر و مترجم، ۱۳۹۰: ۸۰) به همین دلیل در این پژوهش که مبتنی بر یک بررسی باستان‌شناسی در منطقه‌ی کوهستانی زرین‌آباد در شمال غربی دهلران است تلاش شد تا سفال‌های جمع‌آوری شده از محوطه‌های مختلف که معرف دوران ساسانی هستند توصیف، طبقه‌بندی و با سایر محوطه‌های این دوران مقایسه گردند. پیش از پرداختن به تحلیل یافته‌های سفالی ذکر این نکته بسیار حائز اهمیت است که شمال‌غرب دهلران منطقه‌ای کوهستانی است و با دشت‌های گرمسیری جنوب که تا حدود زیادی مشابه دشت شوشان است تفاوت‌های آشکاری دارد بنابراین انتظار می‌رفت که این تفاوت محیطی نیز بر روی مواد فرهنگی (سفال) شمال‌غربی و دشت‌های پست جنوبی تأثیرات جدی و فراوانی داشته باشد و اگر چه دشت جنوبی دهلران می‌توانست بخشی از شوشان فرهنگی (Moghadam, 2012: 5) و شوش دوره‌ی ساسانی باشد مناطق کوهستانی نیاز به بررسی‌های بیشتر در این زمینه دارد با این مقدمه نخستین هدف این پژوهش گونه‌شناسی سفال این منطقه و بررسی بومی و محلی بودن آن و همچنین شناخت فرهنگ مادی (سفال) طبق مناطق هفتگانه ایران (بنگرید به: Boucharlat, 1991) بود به عبارت دیگر شناسایی و مشخص شدن ویژگی‌های سفال‌های ساسانی نخستین گام در درک وضعیت استقرارهای ساسانی در منطقه است تا مشخص گردد که منطقه‌ی مورد مطالعه با توجه به تفاوت زیست محیطی با دشت‌های جنوبی به لحاظ فرهنگی در کدام منطقه‌ی هفتگانه جای خواهد گرفت که برای پاسخ‌گویی به این سوال قطعاً می‌بایست به گونه‌شناسی سفال‌های منطقه استناد کنیم. از سفال‌های جمع‌آوری شده در هنگام بررسی محوطه‌ها تلاش

شد تا تقریباً تمام گونه‌های شاخص سفالی در نظر گرفته شود. و سپس با سایر محوطه‌های ساسانی مورد مقایسه قرار گیرند. بر اساس گونه‌شناسی و طبقه‌بندی صورت گرفته بر روی سفال‌ها مشخص گردید که فرم‌های مختلف سفالی خمزه، کوزه، کاسه‌ی بزرگ و کوچک، بشقاب و دیگ و دیگچه در میان مجموعه سفال‌ها وجود دارد که در این میان کوزه‌ها بیشترین تعداد را در بر می‌گیرند. اغلب سفال‌ها نیز کاربردی روزمره داشته و جهت ذخیره‌سازی آذوقه مورد استفاده قرار می‌گرفتند؛ به گونه‌ای که هیچ گونه سفال ویژه‌ای از بررسی محوطه‌ها بدست نیامد که از این حیث با بسیاری از محوطه‌های ساسانی به جز مراکز بسیار مهم مشترک است.

در نتیجه مقایسه‌ی سفال‌های شمال غرب دشت دهلران با سایر محوطه‌های ساسانی در غرب و جنوب مشخص گردید که منطقه‌ی زرین‌آباد در شمال‌غربی‌ترین نقطه‌ی شهرستان دهلران به لحاظ فرم‌های سفالی بیشترین مشابهت را با سفال‌های قلعه‌ی یزدگرد (Keall and Keall, 1981) سیرم شاه (محمدی‌فر و طهماسبی، ۱۳۹۱) تا حدودی ماه‌نشان (خسروزاده و عالی، ۱۳۸۳) و دره‌شهر دارد اگر چه دره‌شهر توسط لک‌پور به قرن ۲ تا ۴ هجری تاریخ‌گذاری شده است؛ اما سفال‌های دره‌شهر شکل‌های سفالی اواخر ساسانی در منطقه را نشان می‌دهد (لک‌پور، ۱۳۸۹: ۴۱۰) و در نبود کاوش و شاخص مناسبی جهت تشخیص سفال‌های متقدم و متاخر ساسانی در منطقه منبع ارزشمندی در شناخت سفال‌های اواخر ساسانی به شمار می‌رود. همچنین سفال‌های مورد بررسی تا حدی نیز با محوطه‌های حاجی‌آباد (Azarnoush, 1994) ابونصر (whitcomb, 1984) در جنوب غرب در ارتباط است. در مواردی نیز گونه‌های سفالی با محوطه‌هایی چون تورنگ‌تپه، مرو در شمال شرق ایران و حتی گاه راس‌الخیمه در جنوب خلیج فارس نیز قابل مقایسه است. البته نمونه‌های قابل مقایسه

نیز دارای تفاوت‌هایی در جزئیات با نمونه‌های منطقه‌ی زرین‌آباد هستند که مشخصه‌ی سنت تولید سفال‌های محلی در هر منطقه است.

باید این نکته را نیز در رابطه با وضعیت جغرافیایی شمال غرب دشت دهلران نیز متذکر شد که محدوده‌ی بررسی علی‌رغم اینکه با شهرهای مهم و مراکز قدرت ساسانی فاصله چندانی ندارد؛ اما بر سر هیچ راه و مسیر تجاری مهمی قرار نگرفته است به طور کلی نه تنها شمال غرب بلکه دشت‌های جنوبی دهلران نیز در دوران پارت و ساسانی بر سر راه‌های مهم تجاری واقع نشده‌اند (ونکه، ۱۳۸۳: ۵۱۳). قرار نداشتن دشت دهلران بر سر مسیرهای مهم تجاری در این دوران خود عامل بسیار مهمی در پدید آمدن سنت سفالگری محلی است خصوصیت تجاری بودن سفال و حمل و نقل آن بین مناطق مختلف عامل و نقش مهمی در همگونی سفال‌های مناطق خواهد داشت که دشت دهلران در دوران پارت و ساسانی فاقد چنین ویژگی است.

تفاوت‌های موجود نه تنها در فرم سفال‌های هر منطقه وجود دارد، در رابطه با تزئین و نقوش روی سفال‌ها نیز صادق است. یعنی یکی از شاخصه‌های محلی بودن سفال‌های هر منطقه فارغ از تفاوت در فرم، نوع تزئین و نقوش سفالینه‌ها است. یعنی در نوع تزئین سفال در مناطق هفت‌گانه مشابهت‌هایی وجود دارد؛ اما در الگوی به کارگیری نقوش دارای تفاوت هستند و به فراخور هر منطقه تزئینات به کار رفته نیز مطابق با سلیقه‌ی شخصی سفالگر متفاوت است (محمدی‌فر و طهماسبی، ۱۳۹۳: ۱۵۰، محمدی‌فر و مترجم، ۱۳۹۰: ۸۱) بنابراین یکی از شاخصه‌های مجزا کردن و شناخت سفال مناطق مختلف می‌تواند از طریق تزئینات انجام شده بر روی سفال صورت گیرد. (چاوردی، ۱۳۸۲: ۲۸۸ به نقل از محمدی‌فر و مترجم) زیرا اجرای نقوش بر روی سفال‌ها معمولاً از محبوبیت هر نقش در آن محل نشأت می‌گیرد. برای مثال

نقوش سفالینه‌های دره‌شهر همگونی قابل توجهی را با نقوش گچبری همان محل نشان می‌دهد که می‌تواند شاهی از تولید بومی (لک‌پور، ۱۳۸۹: ۴۰۹) و مجبویت این آرایه‌های تزئینی در دره‌شهر باشد.

از نظر تزئینات، سفال‌های منطقه‌ی زرین‌آباد دارای نقوش متنوعی است که نقوش به کار رفته شامل نقوش طنابی به صورت انگشتی فشاری، خطی، خطوط موج و خطوط افقی به صورت شیار ریز کنده، فلسی و استامپی است که با بسیاری از محوطه‌های ساسانی در غرب و جنوب غرب قابل مقایسه است. بر اساس مقایسه‌ی تطبیقی صورت گرفته (بنگرید به جدول ۹) کاملاً مشخص است که شمال غرب دشت دهلران از نظر آرایه‌های تزئینی به طرز قابل توجهی با تزئینات قلعه‌ی یزدگرد و قلعه‌ی سیرم شاه مشابه است و در مواردی نیز با جولیان در آبدانان و دره‌شهر نیز بسیار نزدیک است. در برخی از آرایه‌های تزئینی همچون نقوش فلسی تنها با مناطق غرب ایران همچون سیرم شاه، دره‌شهر، سرگنداب، کنگاور قابل مقایسه است نقوش فلسی در غرب ایران در اواخر دوران ساسانی نقشی متداول بوده که تا اوایل اسلام نیز حتی تا قرون میانه‌ی اسلامی رواج داشته است. مقایسه‌ی تزئینات با محوطه‌های جنوبی نیز نشان می‌دهد که تا حدودی با محوطه‌های حاجی‌آباد و حتی ابونصر و ملیان نیز مشابهت‌هایی دیده می‌شود. البته همان‌طور که پیشتر نیز گفته شد، تفاوت‌هایی نیز در اجرای تزئینات در محوطه‌های مختلف دیده می‌شود که دلیلی بر وجود سنت محلی در تولید سفال مناطق مختلف ایران در دوران ساسانی است.

به طور کلی می‌توان گفت شمال غرب دشت دهلران بر اساس طبقه‌بندی سفال‌ها و میزان تشابهات فرمی و تزئینی علی‌رغم اینکه گونه‌ای بومی و محلی است و حتی گاهی یافتن فرم‌های مشابه سفال‌های آن در دیگر محوطه‌ها دوره‌ی ساسانی مشکل

است؛ اما سفال‌های شاخص بررسی شده در این منطقه تاثیر و نفوذ فرهنگ سفال‌گری غرب را کاملا نشان می‌دهد. بنابراین منطقه‌ی کوهستانی شمال غرب دشت دهلران بر خلاف جنوب دشت به لحاظ سنت سفال‌گری در حوزه‌ی غرب ایران جای می‌گیرد. اما با توجه به موقعیت ویژه‌ی آن یعنی نزدیکی به مناطق جنوبی ایران از آن‌ها در فرم و به خصوص در آرایه‌های تزئینی تاثیر پذیرفته است.

منابع

۱. امان‌الهی، حمید، (۱۳۹۴). گزارش کاوش کاوش محوطه‌ی گنبد جهانگیر، آرشو پژوهشکده‌ی باستان‌شناسی (منتشر نشده).
۲. امیری، مصیب، (۱۳۹۱). بررسی و مطالعه سفال دوره‌ی ساسانی و قرون اولیه اسلامی (مطالعه‌ی موردی محوطه‌های تاریخی استخر، شهر گور، بیشاپور، سر مشهد و دارابگرد)، رساله دوره‌ی دکتری، دانشگاه تربیت مدرس (منتشر نشده).
۳. جغرافیای نیروهای مسلح، (۱۳۸۵). فرهنگ جغرافیا و آبادی‌های کشور: استان ایلام: شهرستان دهلران و مهران، تهران، نشر سازمان نیروهای مسلح.
۴. حبیبی، حسین، حیدری بابا کمال، یدالله، (۱۳۹۳). سفال ساسانی غرب چهارمحال و بختیاری: بر اساس نمونه‌های بدست آمده از بررسی باستان‌شناختی شهرستان فارس، مجله‌ی پیام باستان‌شناس، شماره‌ی بیست و دوم، سال یازدهم، صص ۷۹-۱۰۱.
۵. خانمرادی، امیر، (۱۳۹۴). بررسی و تحلیل آثار و استقرارهای ساسانی شمال‌غربی دشت دهلران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته باستان‌شناسی، دانشگاه بو علی سینا همدان، دانشکده‌ی هنر و معماری (منتشر نشده).

۶. خانم‌رادی، امیر، (۱۳۹۴). بررسی و تحلیل آثار و استقرارهای ساسانی شمال‌غربی دشت دهلران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته باستان‌شناسی، دانشگاه بوعلی سینا همدان، دانشکده‌ی هنر و معماری (منتشر نشده).
۷. خسروزاده، علیرضا، عالی، ابوالفضل، (۱۳۸۳)، توصیف، طبقه‌بندی و تحلیل‌گونه شناختی سفال دوران اشکانی و ساسانی منطقه‌ی ماه‌نشان (زنجان)، مجموعه مقالات همایش بین‌المللی باستان‌شناسی ایران: حوزه‌ی شمال غرب، به کوشش مسعود آذرنوش، تهران، سازمان میراث فرهنگی و صنایع دستی و گردشگری- پژوهشکده‌ی باستان‌شناسی، صص ۴۵-۷۰.
۸. ساریخانی، مجید، حیدریان، محمود، پارسه، شهرام، (۱۳۹۵). بررسی و تحلیل الگوی استقرار محوطه‌های ساسانی در دشت میان‌کوهی سنقر و کلیایی، مجله‌ی پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، شماره ۱۰، دوره‌ی ششم، صص ۱۰۱-۱۲۰.
۹. لک‌پور، سیمین، (۱۳۸۹)، کاوش‌ها و پژوهش‌های باستان‌شناسی دره‌شهر، تهران، انتشارات پازینه.
۱۰. محمدی‌فر، یعقوب، طهماسبی، الناز، (۱۳۹۳). طبقه‌بندی سفال ساسانی دره سیمره، مطالعه موردی: قلعه سیرم شاه، مجله‌ی پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، شماره ۷، دوره‌ی چهارم، صص ۱۳۳-۱۵۲.
۱۱. محمدی‌فر، یعقوب، مترجم، عباس، (۱۳۹۰). جولیان: آتشکده‌ی نو یافته ساسانی در آبدانان ایلام، باغ نظر، شماره‌ی نوزده، سال هشتم، صص ۷۷-۸۸.
۱۲. موسوی‌نیا، سید مهدی، باصفا، حسن، (۱۳۹۳). شهرستان خمین در دوران اشکانی و ساسانی بر اساس مطالعات باستان‌شناسی، نشریه‌ی علمی- تخصصی فرهنگ پژوهی مرکزی، سال اول، شماره‌ی دوم، صص ۱۷۷-۲۰۰.

۱۳. نیلی، جیمز، رایت، هنری، (۱۳۹۶). استقرار اولیه و آبرسانی در دشت دهلران: جوامع روستایی و ایالتی اولیه در جنوب غربی ایران، ترجمه‌ی حسین رئیسی، تهران، انتشارات مهرجرد.

۱۴. نیلی، جیمز، رایت، هنری، (۱۳۹۶). استقرار عیلامی و هخامنشی در دشت دهلران: شهرک‌ها و روستاهای امپراطوری‌های اولیه در جنوب غربی ایران، ترجمه‌ی حسین رئیسی، تهران، انتشارات مهرجرد.

۱۵. ونکه، رابرت، (۱۳۸۸). غرب ایران در دوران پارت و ساسانی، درج شده در کتاب باستان‌شناسی غرب ایران، به کوشش فرانک هول، ترجمه‌ی زهرا باستی، تهران، انتشارات سمت.

منابع لاتین

1. Alden, J.R., (1978). Excavation at Tal-e Malyan, part I, A sasanian Kiln, Iran, 16, pp 93-101.
2. Azarnoush, M., (1994). The Sasanian Manor House at Hajiabad Iran, Monografie di Mesopotamia III, Florence: Casa Editorie le lettere.
3. Boucharlat, R., Hearinck.E. (1991).The Parthian and Sassanian Periods, Ceramics XXL, in: Encyclopedia Iranica, 4, pp 304-307.
4. Dulaney, A.R, (1975). The Unglazed Ceramics of Khalatah, a Site on the Deh Luran Plain of Southwestern Iran, University of Texas at Austin.
5. Hill, D, Speakman, J, Glascock, M. (2004). Chemical and Mineralogical Characterization of Sasanian and Early Islamic Glazed Ceramics Form The Deh Luran Plain, Southwestern Iran, Archaeometry, vol 46, 4, pp 585- 605.
6. Keall, E.J., Keall, M.J. (1981), The Qal'eh-i Yazdigird Pottery: A Statistical Approach Reviewed works. Iran, Vol.19, pp 33-80.
7. Lecomte, O., (1987). La Ceramique Sassanide. In: J. Deshayes, R. Boucharlat and O. Lecomte, (Eds.). Fouilles de Tureng Tepe, Paris, Editions Recherche sur les Civilizations: 93-113.

8. Moghadam, A., (2012). Southwestern Iran, In D.T.Potts(ed.), A Companion to the Archaeology of the Ancient Near East, Vol 1, Wiley- Blackwell Publishing Ltd, pp 512-531
9. Mohammadifar, Y., (2012). Sar-Gandab, Sasanika Archaeology 9, (Online).
10. Neely, J, (1974). Sassanian and Early Islamic water-control and irrigation system on the Deh Luran Plain, Iran, in Irrigation's impact on society (eds. T. E. Downing and M. Gibson), 21-44, Anthropological Papers No. 25, University of Arizona Press, Tucson, Arizona.
11. Neely, J, (2011). Sasanian period Drop-tower Gristmills on The Deh Luran Plain Southwestern Iran, Journal of Field Archaeology, vol 36, no 3, pp 232-254.
12. Neely, J, (2016). Parthian and Sasanian Settlement Patterns on The Deh Luran Plain, Khuzistan Province, Southwestern Iran, Iranica Antiqua, vol L1, pp235-300.
13. Whitcomb, D. S., (1985)., Excavations At Qasr-i Abu Nasr, Old Shiraz, The Metropolitan Museum of Art, New York.

Typology of Sassanid period pottery in Dehloran city (Case study: Zarrinebad and Maymeh areas). Amir Khanmoradi

Abstract

Knowledge of Sassanid pottery in different parts of Iran has always been faced with many shortcomings and deficiencies. Dehloran, like many other regions of Iran, despite extensive studies and little information is available about the status and types of pottery of the Sassanid period. For this reason, Sassanid pottery that was collected during a visit to Zarrinabad and Meymeh in the mountainous region of northwestern Dehloran in 2015 has been classified and typologically in this article and has been compared with other significant areas of the Sassanid period. Accordingly, it can be seen that the Sassanid pottery species in the northwestern part of Dehloran, despite being local, have similarities as well as slight differences with contemporary specimens in western and southwestern Iran. In general, in terms of comparing pottery, the area under study can be considered part of the cultural sphere of western Iran in the Sassanid period, which in terms of pottery art is closely related to the southwestern regions of Iran, especially in terms of decorative arrays.

Keywords: Dehloran, Kalateh, typology, Zarrinabad, Maymeh, Takht-e Soleiman.